

Türkiye Ekonomisinde Temel Ekonomik ve Finansal Göstergeler Bağlamında 2002 Öncesi ve Sonrası

Gönül YÜCE*
Merter AKINCI**
Ömer YILMAZ***

Özet

Bu çalışma 1992-2011 döneminde ekonomik ve finansal göstergeleri kullanarak Türkiye ekonomisinin performansını incelemektedir. On yıllık dönemler kapsamında karşılaştırma yapabilmek için tüm zaman dilimi 1992-2001 ve 2002-2011 olmak üzere iki alt döneme ayrılmıştır. Alt dönemlere ait veri setine ilişkin karşılaştırmalı analizler 2002-2011 döneminde reel GSYİH ve kişi başına GSYİH'nin arttığını, ticari açıklığın yükseldiğini, kamusal gelirlerin arttığını, kamu borç yönetiminin başarılı bir şekilde işlediğini, kamusal borç yükünün önemli ölçüde azaldığını, enflasyon ve faiz oranlarının düştüğünü, doğrudan ve dolaylı yatırım hacminin arttığını, sanayi üretim kapasitesinin artması nedeniyle kapasite kullanım oranlarının genişlediğini ve finansal derinliğin sağlandığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Göstergeler, Finansal Göstergeler, Türkiye Ekonomisi

Before and After 2002 in Turkish Economy in the Context of Main Economic and Financial Indicators

Abstract

This paper examines the performance of Turkish economy by using economic and financial indicators in the period from 1992 to 2011. To draw a comparison in the context of ten-year periods, the whole period is divided into two sub-periods, 1992-2001 and 2002-2011. The comparative analyses of the data set related to two sub-

*Yrd.Doç.Dr., Ordu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, gyuce81@gmail.com

**Arş.Gör.Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, makinci86@gmail.com

***Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, omeryilmaz@atauni.edu.tr

periods show that real GDP and per-capita GDP increased, trade openness rose, public incomes soared, public debt management successfully ran, public debt burden considerably lowered, the inflation and interest rates decreased, direct and indirect investments rose, the capacity utilisation rate expanded because of increasing industrial production and financial depth improved in the period during 2002-2011.

Key Words: *Economic Indicators, Financial Indicators, Turkish Economy*

JEL Classification Codes: *E00, G00, O50*

Giriş

Dünya ekonomi tarihi, küreselleşme hareketleri kapsamında önemli gelişmeler sergilemiş ve 1870-1914 ile 1914-1945 yılları arasında kendisini gösteren birinci ve ikinci dalga küreselleşme olgularına sahne olmuştur. 1980’li yıllarda mal, ticaret ve finans piyasalarında etkisini gittikçe göstermeye başlayan üçüncü dalga küreselleşme hareketi ile birlikte tüm dünya ekonomileri bu sisteme entegre olmaya başlamış ve bu hareketin en önemli yeniliklerinden birisi olan liberalleşme eğilimlerine diğer dönemlere kıyasla daha fazla uyum sağlamışlardır. Özellikle mal ve ticaret alanlarında geniş çaplı serbestleşme politikaları uygulamaya başlayan ülkeler, serbest dış ticaret ile birlikte bir taraftan dünya piyasalarında yükselen rekabet gücüne uyum sağlayabilmek amacıyla yapısal dönüşümler başlatmış, diğer taraftan da etkin üretim sistemlerine geçmişlerdir. Bu süreç, dış pazarlarda hem mal ve ülke çeşitliliğini artırmış ve hem de teknolojik yayılım paralelinde ulusal hasılanın yükselmesine olanak tanıyarak iktisadi büyüme dinamiklerini tetiklemiştir. Böylece karşılaştırmalı üstünlük yapılarına göre üretim sistemini benimseyen ülkeler, toplumsal refah düzeylerini de artırmaya çabalarak piyasa mekanizmasının işleyişi doğrultusunda bir ekonomik dönüşüme geçmişlerdir. Ayrıca, iktisadi küreselleşme olgusunun bir diğer yeniliği olarak adlandırılabilen finansal globalizasyona bağlı olarak sermaye piyasaları önündeki engeller kaldırılmış, yeni finansal araç çeşitliliği artırılmış ve uluslararası sermaye akımlarının artan hacmine bağlı olarak küresel finansal piyasalar genişletilmiş ve etkinliği yükseltilmiştir.

Söz konusu üçüncü küreselleşme dalgasından etkilenen pek çok ülke gibi yükselen piyasa ekonomisi kapsamında değerlendirilen Türkiye de gerek iktisadi ve gerekse de finansal piyasalarını dış dünya ile bütünleştirmeye başlamış ve özellikle de 1980’li yılların başlarından itibaren bir dizi yapısal kararlar ile birlikte bu sürece dahil olmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Türkiye ekonomisinin liberal politikalara tam anlamıyla uyum sağlamaya başladığı dönem esas alınarak günümüze kadar olan süreçte hem ekonomik ve hem de finansal perspektif bakımından geçirdiği süreç incelenecektir. Bu amaç dahilinde, çalışmanın ilk bölümü liberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başladığı 1980’li yıllardan 1990’lı yıllara kadar olan süreç ile 1990-2001 ve 2001 sonrası dönem olmak üzere Türkiye ekonomisinin geçirdiği yapısal dönüşüm sürecini özetlemekte, ikinci bölümü söz konusu yapısal dönüşümü etkileyebileceği düşünülen ekonomik ve finansal göstergelerin tanımlanması ile istatistiki veriler dahilinde uygulamaya konan politikaların başarıları olup olmadığının sorgulanması üzerine

temellendirilmekte ve çalışma genel bir değerlendirilmenin yapıldığı sonuç bölümüyle bitmektedir.

1. Yirmi Yıllık Süreçte Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü

Çalışmanın bu bölümünde liberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başladığı 1980'li yılların genel görünümü sunulduktan sonra Türkiye ekonomisi 1990-2001 ve 2001 sonrası alt dönemleri olmak üzere iki kısma ayrılarak ekonomik ve finansal açıdan geçirilen dönüşümler incelenecektir.

1.1. Liberal Ekonomik Dönüşüm ve 1990'lı Yıllara Kadar Ekonominin Genel Seyri

Türkiye'de 1980'li yıllara doğru gelinirken iktisadi yaşamda karşılaşılan sorunların temelini, ülke ihtiyaçlarını dikkate almadan gerçekleştirilen ithal ikameci yaklaşım oluşturmuş ve etkin bir işleyişe haiz olmayan bu uygulamaya bağlı olarak negatif ithal ikamesi ile karşılaşmıştır. Bu olgu ile birlikte ithal ikamesini bir birim artırabilmek amacıyla daha fazla ithalat yapılmış ve bu durum özellikle ara ve yatırım mallarını kapsayan ithalata bağımlılığı artırmış, döviz darboğazlarını ortaya çıkarmış, üretim hacminin azalmasına bağlı olarak kapasite kullanım oranlarını düşürmüş, ülkenin ihtiyaç duyduğu alanlarda sanayi dallarının kurulmasını engellemiş ve dolayısıyla da gittikçe büyüyen bir dış ticaret açığına sebep olmuştur (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 104). Söz konusu olumsuz konjonktüre ilaveten yüksek oranlı enflasyonist ortamın kendisini hissettirmesi, dış ödeme güçlükleri ile karşılaşılması, dış ticarete gittikçe genişleyen açıkların önüne geçilememesi ve enflasyon baskısının önlenemez artışı ülkenin ağır bir bunalıma sürüklenmesine yol açmıştır (Tecer, 2005: 81). Ekonomik bunalımın, toplumsal ve siyasal boyutlar kazanarak daha da ağırlaşması üzerine 24 Ocak 1980'den başlayarak bir dizi yeni ekonomi politikası kararları alınmıştır. Önceleri "istikrar tedbirleri" olarak anılan bu politika düzenlemeleri, uygulama sürecinde kalıcı bir nitelik kazanmış ve yeni öğelerle tanımlanarak uzun dönemli bir ekonomi politikasına dönüşmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2001: 193-6).

Kısa vadede gerçekleştirilmesi öngörülen amaçları yanında uzun vadeli amaçları da bünyesinde barındıran 24 Ocak Kararları, ekonominin yapısında önemli değişiklikler yapılmasını ve piyasada fiyat mekanizmasının tek yol gösterici olmasını temel ilke olarak benimsemiştir. Kısa dönemde dış ödeme güçlüklerinin çözümlenmesi, enflasyon hızının düşürülmesi, atıl kapasitelerin harekete geçirilerek büyüme hızının artırılması istenmiş, uzun dönemde ise iki yapısal amaç üzerinde odaklanılmıştır. Bunlardan birincisi kamu kesiminin daraltılması, ikincisi ise piyasalara müdahalenin kaldırılması olmuştur. Bu bağlamda ekonomide devlet müdahalesini asgari seviyeye indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve ekonomide yapısal değişimi sağlayarak yeni bir büyüme programı oluşturmak temel felsefe haline gelmiştir (Karluk, 2007: 418). Bu amaç kapsamında hükümetin temel görevi, para arzı ve kamu harcamaları ile efektif talebi, üretimden daha fazla artırmayacak düzeyde tutmak olarak belirlenmiştir. Hükümet ekonomiye ne kadar az karışır ya da piyasanın işleyişine engel olmazsa ekonominin doğal gelişiminin, fiyat göstergeleri ışığında ve özel girişim öncülüğünde sürdürülebileceği vurgulanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 197). 1980 yılına kadar Türkiye'de izlenen ithal ikameci sanayileşme politikasının terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme politikasının benimsenmesi ve ekonominin içe kapalı yapısından

kurtularak dış dünyaya açılması için önündeki engellerin kaldırılması konusu ise yapısal dönüşüm kapsamında ele alınmıştır. Alınan bu kararlar ile birlikte Türkiye ekonomisini içinde bulunduğu darboğazlardan çıkarmak, kapalı ekonomi konumundan kurtularak dış dünyaya açılmak, dünya ekonomileri ile daha fazla bütünleşerek ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve ekonomide yapısal dönüşümü sağlamak amaçlanmıştır. Söz konusu süreç, 1980 yılından sonra ekonominin yeniden büyümeye başlaması ile nihayete ulaşmıştır (Tecer, 2005: 90-1).

Türkiye ekonomisi 24 Ocak Kararları ile birlikte her ne kadar yapısal bir değişim sürecine girmiş olsa da bir süre sonra alınan kararların ekonomide gerekli istikrarı sağlamada istenen başarıyı sağlayamadığı görülmüştür. Tüm bu olumsuz koşullar sonucunda ekonomi 1988 yılında yeni bir krize girmiştir (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 106). 1988 yılı başında piyasalardaki likidite fazlası mali piyasalardaki dengenin bozulmasına yol açmıştır. 1988 yılından itibaren giderek artan bütçe açıklarının iç borçlanma ile karşılanması faizleri yükseltmiş ve döviz rezervlerini düşürmüştür. Bu gelişmeler üzerine 4 Şubat 1988’de hükümet, söz konusu kriz ortamının atlatılması ve Türk Lirası (TL)’nin değerli kılınması yönünde bazı kararlar almıştır. 4 Şubat 1988 Kararları olarak bilinen bu kararlarla dövize karşı aşırı talep şeklinde kendini gösteren dengesizlik giderilmiş, TL’ye olan talebin arttırılması için mevduat faizleri yükseltilmiş, mevduat munzam karşılık oranları artırılmış, TL cinsinden ifade edilen mali araçların getirisi yükseltilmiş ve bu tedbirler ile birlikte paranın söz konusu mali araçlar dışındaki alternatif alanlara kayması engellendiği için döviz piyasasındaki dengesizlikler de giderilmiştir (Parasız, 2003: 323).

Sonuçta dövizden TL’ye dönüş başlamış ve Merkez Bankası rezervleri artmıştır. Kambiyo rejiminin liberalleştirilmesi ile dışarıdan döviz girişi hızlanmış ve büyüme artmaya başlamıştır. Bir anlamda faiz krizi, Türkiye ekonomisinde özellikle büyüme sürecinde kamu dengelerinin düzeltilmesi açısından faydalı olmuştur (Karluk, 2007: 421). Ayrıca, 1989 yılında TL, konvertibl paralar içindeki yerini almıştır. Bu karar ile Türkiye, sermaye hareketleri açısından en liberal ülkelerden biri haline gelmiştir. Konvertibilite ile birlikte ödemeler bilançosu sermaye hesabı serbestleştirilmiş, mali piyasalar liberalize edilmiş ve yurt içinde TL ile dövizin birbirine tam ikame edilebilir olması sağlanmıştır. Finans piyasasının dış dünya ile bütünleşmesi ise mali serbestleşmeyi sağlamıştır (Gökırmak, 2002: 235).

1.2. Türkiye Ekonomisinde 1990-2001 Dönemi

4 Şubat Kararları sonrası 1988-1989 yıllarında gözlenen durgunluğun önlenmesi için aşırı değerli kur ve yüksek faiz politikası ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi kanalıyla Türkiye ekonomisi bir anlamda “ithalata dayalı büyüme” süreci ile birlikte sınırlı bir canlanma dönemine girmiştir (Kurt ve Berber, 2008: 60). Ancak 1990’lı yıllara gelindiğinde, kamu kesiminde yer alan kurumların açıkları nedeniyle kamu maliyesinde yaşanmaya başlanan bunalımlar bir süre sonra yüksek enflasyona ve istikrarsız bir büyüme sürecine neden olmuştur. Açıkların büyümesi, kamu borçlanma ihtiyacını ve böylece para ve sermaye piyasaları üzerindeki finansal baskıyı artırmıştır. Finansal baskının artması sonucunda yurtiçi tasarrufların tamamına yakın bir kısmı kamu açıklarını finanse etmek için kullanılmış ve bu süreç açıkların sürdürülemez bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Büyüyen bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla yüksek reel faizle borçlanılması ise iç borç yükünü artırmıştır (Gaytancıoğlu, 2010: 142). Ayrıca, giderek artan ölçüde dış borçlanmaya başvurulmuş ve bu borçlar tüketim

harcamaları ile borç geri ödemeleri için kullanılmaya başlanmıştır (Aktaş, 2000: 16). Bununla birlikte ithal girdi maliyetlerinin yükselmeye başlaması, ihracat mallarının üretimindeki düşük verimlilik ve yüksek faiz oranlarına bağlı olarak ülkeye giriş yapan sıcak para sonucunda TL'nin değeri yükselmiş, ihracat eğilimi olumsuz etkilenmiş ve ithalatın artmasına zemin hazırlanmıştır. Böylece ihracatın ithalatı karşılama oranı azalmış, cari açık büyümüş ve bu durum devalüasyon yapma yönünde bir baskı oluşturmuştur (Altay ve Çelebioğlu, 2005: 44). İlâveten, yüksek düzeyde seyreden enflasyon ve adaletsiz gelir dağılımı nedeniyle tasarruf eğilimi olumsuz yönde etkilenerek Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH)'ya oranı düşmüştür. Tasarruf oranlarının azalması yatırım kapasitesini düşürmüş ve özel sektör kaynakları daha çok finans ve rant sektörüne yönelmiştir (Aktaş, 2000: 17).

Tüm bu olumsuz konjonktür sonucunda Türkiye ekonomisi 1994 yılının başında reel ekonomiyi de etkileyen bir finansal krize girmiş ve 5 Nisan 1994 Kararları alınmak zorunda kalmıştır. Bu program kapsamında sıkı para ve maliye politikalarının ilke olarak benimsenmesinin yanısıra Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) ürün fiyatlarının dondurulması, ücret artışlarının sınırlandırılması, döviz kurunun çıpa olarak kullanılması ve enflasyonun kontrol altına alınmasında kur artışlarının enflasyon oranının altında tutulması gibi "heterodoks" tedbirler uygulanmıştır. Ancak sermaye hareketlerindeki serbestlik nedeniyle para politikası yeterince uygulanamamıştır. Bu bağlamda 5 Nisan Kararları, bozuk makroekonomik dengelerin kurulması ve mevcut piyasa ekonomisinin daha iyi işleyebilmesi için aksayan mekanizmaların sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasını hedeflemiştir (Köse, 2002: 120-2).

5 Nisan Kararları ile birlikte TL'nin devalüe edilmesi ve daha sonra kurların serbest piyasa koşullarına bırakılmasıyla dış ticaret göstergelerinde kısa bir süreliğine iyileşme sağlanmış, ihracatın artışı ve ithalatın yavaşlaması sonucunda dış ticaret açıkları azalmıştır. Ancak kararların fiyatlar üzerindeki olumlu etkisi uzun süreli olmamış ve enflasyon yeniden yükselişe geçmiştir. Ayrıca, krizin temel nedenlerinden biri olan kısa dönemli sermaye girişlerine yönelik önemli bir karar alınmamış ve kriz sonrası dönemde de kısa vadeli sermaye, yüksek kazançlar sağlamaya devam etmiştir. Bunun sonunda TL değer kazanmış, faiz oranları yükselmiş, dış ticaret açıkları artmış, dolarizasyon olgusu gündeme gelmiş ve ekonomi kırılgan bir yapıya bürünerek sonraki dönemlerde yeniden kriz sürecine girmiştir. Böylece bu istikrar paketi, kısa vadeli hedeflere ulaşılmasında başarılı olmasına karşın uzun vadede sürdürülebilir bir büyüme trendi sağlayamamıştır (Karagöz ve Ergün, 2010: 173).

5 Nisan Kararları ülkede bozulan makroekonomik istikrarı sağlamaya çalışırken 1997 ve 1998 yıllarında meydana gelen Güneydoğu Asya ve Rusya krizi, Türkiye'nin de içinde bulunduğu yükselen piyasa ekonomilerini derinden etkilemiştir. Söz konusu ülkelerde yaşanan krizin etkisiyle birlikte 1998 yılının ortalarından itibaren ülkeden sermaye çıkışları hızlanmış ve dış borçlanma maliyeti yükseldiği için iç borçlanma yoluna gidilmiştir. Ayrıca, 1999 yılına gelindiğinde Brezilya'da başlayan krizin yanısıra yurtiçinde yaşanan 17 Ağustos depremi sonucunda hem iç borçlanmada reel faizler artmış hem de borçların GSMH içindeki oranı yükselmiştir. Bu olumsuz koşullar 1999 Aralık ayında Uluslararası Para Fonu (IMF) ile stand-by anlaşması yapılmasını zorunlu hale getirmiştir (Bayraktar, 2010: 464). Bu programda ekonomik ve sosyal yapıyı büyük ölçüde etkileyecek çok

sayıda yapısal reform yer almakla birlikte döviz kurunun nominal çıpa olarak kullanılması programın başında yüksek döviz girişlerine bağlı olarak faiz oranlarını süratle aşağı çekmiştir. Faiz oranlarındaki düşüşün yatırımları artıracığı beklentisine rağmen çoğunlukla bireylerin tasarruf eğilimi azalmış ve tüketim talebi aşırı biçimde artmıştır. Artan bu tüketim talebi ithalatı tetikleyerek dış ticaret açıklarını büyütmüş ve aynı zamanda da enflasyonu körüklemiştir (Karabıçak, 2010: 256). Ayrıca, yapısal uyum sürecinde dikkate alınması gereken en önemli konu, zayıf ve sorunlu olduğu bilinen bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması olmuştur. Ancak kamu bankaları da dahil olmak üzere bankacılığı yeniden yapılandırma girişimleri batık banka sayısının çok fazla ve sistemin sanıldığından da zor durumda olduğu duygusunu yaratmıştır. Üstelik bankacılık kesimini en azından döviz ve vade uyumsuzluklarına karşı denetlemek üzere konulan bazı kuralların da uygulanmadığı anlaşılmıştır. 2000 yılının ortalarına gelindiğinde bankacılık sistemi dış borçlanmayı hızla sürdürmeye devam etmiştir. 2000 yılının sonuna doğru bankacılık kesiminin döviz açık pozisyonu döviz rezervlerine göre hızla artmıştır. Bu gelişme, dış borç verenlerin tedirgin olmalarına neden olmuş ve kısa vadeli yabancı sermaye de ülkeyi terk etmiştir. Böylece Türkiye 2000 Kasım ayında dövize yönelen yoğun spekülasyon saldırıyı çok yüksek faiz, önemli döviz rezervi kaybı ve 7.5 milyar dolarlık ek IMF kredisi ile geri püskürtebilmiş, fakat daha sonra olabilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücü büyük ölçüde azalmıştır (Uygur, 2001: 9-23).

Kasım 2000 krizi, alınan önlemlerle bir süreliğine durdurulmasına rağmen faiz oranları kriz öncesi seviyesine düşürülemedi ve krizden sonra iç piyasa toparlanamamıştır. Bir taraftan devalüasyon riski diğer taraftan da yüksek faizler nedeniyle aşırı düzeyde gecelik borçlanma ihtiyacında olan kamu bankalarının ve portföylerinde yoğun biçimde kamu kağıtları bulunan Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kapsamındaki bankaların finansal yapıları iyice bozulmuştur. Kasım krizinde yabancı sermayenin piyasayı terk etmelerinden kaynaklanan döviz talebi, bu kez de yerli bankaların döviz talebine dönüşmüştür (Cihangir, 2005: 109). Tüm bunlara ilaveten 19 Şubat 2001’de Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışma ikinci bir spekülasyon saldırıyı tetiklemiş ve döviz krizi başlamıştır. 21 Şubat’ta bankalar arası para piyasasında gecelik faiz %6200’e kadar çıkmış ve ortalama %4018,6 olmuştur. 16 Şubat’ta 27,9 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervi, 23 Şubat’ta 22,5 milyar dolara inerek 5,4 milyar dolar azalmıştır. Dövize yapılan saldırıya dayanma gücü kalmayınca Merkez Bankası 21 Şubat gecesi kuru dalgalanmaya bırakmıştır (Uygur, 2001:23).

Mayıs 2001 yılında açıklanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile birlikte bankacılık sisteminin mali bünyesinin güçlendirilmesinin yanısıra sistemin kurumsal yapısı ile denetimini etkinleştirecek yasal düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. Yeni yasal çerçevede kamu bankalarına görev verilmesi merkezi hükümet bütçesine ödenek konulması koşuluna bağlanmıştır. Böylece bütçenin siyasal işlevinin ve saydamlığının artırılması hedeflenmiştir (Celasun, 2002: 18). Ayrıca, bu program kapsamında, döviz kuru rejiminin terk edilmesi sebebiyle ortaya çıkan güven bunalımının ve istikrarsızlığın hızla üstesinden gelinmesi, yeni ve çağdaş kurumsal yapıların oluşturulması, ekonomik etkinliği sağlayacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi, makroekonomik politikaların enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanılması ve sürdürülebilir hızlı ekonomik büyüme ortamının sağlanması

amaçlanmıştır (Karluk, 2007: 448). Ancak kamu bankaları yeniden yapılandırılırken kredilendirme kapasitelerinin daraltılmış olması krizden çıkışı zorlaştırmıştır.

1.3. Türkiye Ekonomisinde 2001 Sonrası Dönem

Türkiye ekonomisi 2001 krizi sonrasında iç ve dış kökenli çeşitli dinamiklerin etkisiyle yükselen bir konjonktüre girmiş ve bu süreç 2008 yılında yaşanan ekonomik krize kadar devam etmiştir. Söz konusu yükselen konjonktürün en önemli özelliği, uluslararası finansal piyasalardaki olumlu gelişmelere bağlı olarak dış kaynaklarla finanse edilen ve özel kesimin düşük maliyetle uzun vadeli olarak yurtdışından temin ettiği fonlarla iç talebin sürüklediği bir büyüme süreci olmuştur (Yılmaz ve Karataş, 2009: 71). Ayrıca, Avrupa Birliği sürecinin de ilerlemesiyle ilk kez ciddi düzeyde dolaysız yabancı sermaye girişi başlamış ve büyüme hızı önemli boyutlara ulaşmıştır (Pamuk, 2007: 20). Gerçekleştirilen yapısal reformlar ve özelleştirmeler ile bir yandan kamunun ekonomi içindeki düzenleyici ve denetleyici işlevi kuvvetlendirilmiş, diğer yandan da özel sektörün ekonomi içindeki ağırlığı artırılmıştır. Bunun sonucunda ekonomik büyüme özel sektör kaynaklı olmuş ve yüksek büyüme performansında özel sektör eliyle sağlanan verimlilik artışları da önemli rol oynamıştır.

Bu dönemde, sürdürülebilir bir iktisadi büyüme sürecini devam ettirebilmek için bankacılık sistemi yeniden yapılandırılmış, Merkez Bankası bağımsız bir yapıya kavuşturulmuş, yatırımların gerçekleştirilmesinde karşılaşılan idari ve bürokratik engeller azaltılmış, piyasalarda rekabetçi bir yapı tesis edilmeye çalışılmış, bütçe disiplini güçlendirilmiş, daha etkin bir vergi sistemi benimsenmiş ve yabancı sermaye yatırımlarını artırabilmek amacıyla yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır (DPT, 2006: 17-8). Ayrıca, 2002 yılından itibaren, ucuz kredi imkânları, düşük döviz kuru politikası ve ucuz ithalat ile Türkiye ekonomisi hedeflediği büyüme seviyesine ulaşmıştır. Özellikle 2003 sonrası dönemde artan ithalat öncelikli olarak ülkeye sıcak paranın çekilmesi ile sağlanmış, daha sonra ise özelleştirme ve gayrimenkul satışından elde edilen gelirlerle karşılanmıştır (Susam ve Bakkal, 2008: 73-5). 21. yüzyıla çeşitli yapısal reformlarla giren Türkiye, gündemin en temel maddelerinden birisi olarak popülizmin yasal, kurumsal ve mali öğelerden oluşan dayanaklarını kaldırma hedefini gütmüştür. Sermaye üzerinde doğrudan ve dolaylı yük oluşturan bölüşüm düzenlemelerinin tasfiyesi, işçi sınıfı ile tarım kesiminin görece durumlarını belirleyen ücretlerin piyasa mekanizmasına nispeten de olsa teslim edilmesi, tarımsal ürün ve girdi fiyatlarının tamamen pazar şartlarında belirlenmesi, sosyal devlet uygulamalarının daraltılması ve iktisat politikası araçlarının sadece güdülen amacı gerçekleştirmek için kademeli olarak kullanılması hedeflenmiştir. Enflasyon oranlarının düşürülmesi konusunda kayda değer bir başarı sağlanarak tek hanelere inilmiş, kamu kesimi borçlanma gereği düşürülmüş, dış ticaret hacmi genişlemiş ve refah ekonomisinin gereklerini yerine getirebilecek faktörler göreceli olarak yakalanmaya çalışılmıştır (Boratav, 2011: 200-4). Ayrıca, IMF'nin önerileri doğrultusunda hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) ile birlikte mali sektörle ilgili yapısal reformlar artırılmış, devletin şeffaflığını güçlendirmeye yönelik düzenlemelere gidilmiş, ekonomide rekabeti ve etkinliği artıracak politika tedbirleri alınmış, sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi hedeflenmiş, kamusal harcamaların azaltılarak mali gelirin artırılmasına yönelik politika hedefleri belirlenmiş, reel ve finansal piyasaların canlandırılması kapsamında etkin para ve maliye politikalarının uygulanması amaçlanmıştır (Şahin,

2009: 256-63). İlaveten, imalat sanayindeki verimlilik artışlarına bağlı olarak ihracat hacmi de göreceli olarak yükselmiş ve 2008 yılında yaşanan küresel krize kadar arzulan büyüme oranları yakalanmıştır. Ancak 2002-2008 yılları arasında, dünyadaki finansal genişleme süreci ile birlikte bol likidite ve ucuz kredi imkânlarından yararlanılması sonucunda ithalat hacmindeki artış, ihracat hacmindeki artıştan daha hızlı olmuştur. Böylece ilgili dönemde dış borç yükü ve cari açık gittikçe artmıştır (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 113).

2000'li yıllarda başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere Avrupa ve Japonya merkez bankaları, uyguladıkları para politikalarında önemli bir gevşemeye gitmiş ve faiz oranlarını düşürmüşlerdir. Uygulanan gevşek para politikaları bir yandan varlık fiyatlarında şişme yaratırken diğer yandan bankaların kısa vadeli ve düşük faizle borçlanarak başta konut kredisi olmak üzere uzun vadeli kredi plasmanı yapmalarını teşvik etmiştir. Bankaların konut kredilerine olan talebi artırmak amacıyla kredi çeşitlendirmesine gitmeleri ve kredi koşullarını esnekleştirmeleri özellikle geri ödeme olasılığı düşük olan tüketicilerin kredi kullanım oranının hızla artmasına neden olmuştur. Böylece ABD'deki finansal kuruluşlar ödeme gücü yeterli olmasa da binlerce insanı ipotekli konut kredileri ile borçlandırmaya başlamışlar ve krediyi kullananların ödeme güçlüğüne düşebilecek profilde olmalarının bilinmesine karşın konut kredisi verilenlerden alınan senetler menkul değerlere dönüştürülünce risk de başkalarına devredilmiştir. Bu araçları çıkaranlar riski mümkün olan en hızlı biçimde diğer bankalara ve kurumsal yatırımcılara aktaran ilk mortgage kurumları olmuştur. Aktarım mekanizması, ABD'den Avrupa ve Japonya'ya kadar birçok ülkenin finans sistemine girmiş ve böylece işlem gören bu toksik kağıtlar da küreselleşmiştir (Çamoğlu vd., 2010: 78).

2004 yılının ikinci çeyreğinden itibaren Amerikan Merkez Bankası, enflasyonist baskıları kontrol altına almak amacıyla faiz artırımlarına başlamış, konut talebi ve konut fiyatlarındaki artış yerini durgunluğa bırakmıştır. Bu dönemde faiz oranlarındaki yükselişe bağlı olarak değişken faizli konut kredileri başta olmak üzere tüm konut kredilerinde ödeme güçlükleri ortaya çıkmıştır. Konut fiyatlarındaki düşme eğilimi de müşterilerin konutlarını satarak kredi borçlarını kapatma imkânını sınırlandırmış ve buna bağlı olarak bankalar tarafından verilen krediler geri dönmemiştir. Böylece piyasalarda önce likidite darlığı olarak ortaya çıkan problemler bir süre sonra finansal kurumların bilançolarındaki bozulma ile birlikte bu kuruluşları iflas tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir (Yılmaz, 2008: 2). Konut fiyatları balonu 2007 yılında patladığı zaman finansal sistemdeki çöküş süreci hızlanmış, mortgage kredilerinin geri ödenememesinin yanısıra yapısal kredi sorunları da büyük boyutlara ulaşmıştır. Finansal kurumların bilançolarındaki bozulma bir süre sonra ekonomik aktiviteleri de azaltmış, yatırımlarda, tüketim harcamalarında ve borç verme oranlarında düşüşler meydana gelmiştir (Öztürk ve Gövdere, 2010: 382-3). Daha açık bir ifadeyle finansal sektörde başlayan kriz, reel sektöre yansımış ve dünyadaki çoğu ülkenin resesyon sürecine girmesine neden olmuştur. 2008 krizi dünya genelinde bir finans krizi olarak başlamış, finansal sistem çökünce bankalar iflas sürecine girmiş ve kriz mali sektörü takiben reel kesime de yansımıştır. Krizin Dünya ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkisi Türkiye ekonomisi üzerinde o denli büyük olmamıştır. Çünkü Türkiye'de hiçbir banka iflas etmediği gibi birçoğu hem 2008 yılı için hem de 2009 yılının ilk altı ayında kâr açıklamıştır. Dolayısıyla Türkiye'de bir finans krizi yaşanmamış, fakat reel sektör

krizi kısmen de olsa daha derin hissetmiştir. Bunun önemli bir nedeni, finans kesiminin ve özellikle yabancı kökenli bankaların reel sektöre kredi kullandırmaması olmuştur (Yavuz, 2010: 14-15).

Küresel Finansal Kriz'in yıkıcı etkileri 2010 yılına gelindiğinde kaybolmaya başlamış, ancak başta Yunanistan olmak üzere İrlanda, İspanya, İtalya, Belçika ve Portekiz gibi pek çok Avrupa Birliği (AB) üyesi ülke bir borç sarmalı içine girmişlerdir. Avrupa Borç Krizi şeklinde anılmaya başlayan bu süreç, Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkeyi de etkilemeye başlamış ve söz konusu krizin çıkış nedenleri her ülkede farklı olgulara bağlı olarak kendini hissettirmiştir. Yunanistan'da yaşanan kriz kamu sektörünün hantal yapısı nedeniyle ortaya çıkarken İrlanda'da bankacılık ve emlak sektöründeki zayıflıklar krizi etkileyen unsur olmuştur. Portekiz'de cari açığın oldukça yüksek seviyelerde olması ve bankacılık sektörüne ilişkin riskler kriz nedenlerini oluştururken İspanya'da ise yetersiz iç ve dış talep nedeniyle ekonomik faaliyetlerin düşük seviyelerde seyretmesi iktisadi kırılganlığı artırmıştır. İtalya ve Belçika ekonomilerinde ise kamu maliyelerinin zayıf durumu adı geçen ülke ekonomilerini kriz döneminde zor durumda bırakmıştır (Şahin, 2012:51-2). Avrupa'da yaşanan krizin temelini oluşturan ve Yunanistan kaynaklı borç krizi, ülkenin bütçe politikalarından ve mali disiplin konusunda yaşadığı sorunlardan ileri gelmiştir. Yunanistan uzun yıllar boyunca kamu borç yükünü hafifletmek yerine, Euro Alanı'ndan sağladığı düşük faizli finansman olanaklarına bağlı olarak borç döngüsünü sürdürmeye çalışmıştır. Bunlara ilaveten kamu harcamalarının GSMH içindeki payının yüksek oluşu, nüfusunun yaşlanmasına paralel olarak emeklilik düzeyinin ve böylece de bu sınıfın bütçeye getirdiği yükün artması, kamuda istihdam edilen personel sayısı ile ücret düzeyinin yüksek olması ve gelir kalemlerine kıyasla giderlerin yüksek boyutlara ulaşması da krizi tetikleyen unsurlar olmuştur (Dağdelen, 2011: 4-5). Ayrıca, yapısal reformların bir türlü hayata geçirilememesi ve dış borçlanma ile sağlanan mali kaynakların doğru kullanılamaması gibi hususlar Yunan ekonomisinin ciddi ölçekli bir krize sürüklenmesine yol açmıştır. Yunanistan'daki sorunların domino etkisi yaratarak Portekiz, İrlanda, İtalya, Belçika ve İspanya gibi Euro Bölgesi'nde bulunan ve ekonomilerinde bazı yapısal sorunlar barındıran ülkelere de sirayet etmesi, krizin derinleşeceğine yönelik kaygıları da beraberinde getirmiş ve bu durum bazı ülkelerde tahvil fiyatlarının düşmesine, faiz oranlarının ve dolayısıyla da borçlanma maliyetlerinin yükselmesine ve neticede kamu borcunun GSMH içindeki payının artması ile borç sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesine neden olmuştur (AB Genel Sekreterliği, 2011: 3-5).

Cari açık probleminin tüm Avrupa ekonomilerinde büyük boyutlarda yaşanmasına neden olan bu süreç, özellikle enerji fiyatlarında görülen yüksek oranlı artışlar ile birlikte sürdürülemez noktalara ulaşmış ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu yükselen piyasa ekonomilerini çeşitli iktisadi ve finansal göstergeler açısından etkilemeye başlamıştır.

2. Ekonomik ve Finansal Göstergeler ile Türkiye Ekonomisinin Son Yirmi Yılı

Çalışmanın bu aşamasında Türkiye ekonomisinin gelişim sürecini yansıtan temel ekonomik ve finansal göstergeler ayrı ayrı ele alınarak son yirmi yıllık zaman dilimindeki konjonktürel hareketler izlenecektir. Bu kapsamda ilk olarak ekonomik

göstergelerden hareket edilecek ve daha sonra ise finansal göstergeler kullanılarak bir durum değerlendirilmesi yapılacaktır.

2.1. Temel Ekonomik Göstergeler Işığında Türkiye Ekonomisi

Bir ekonomik sistemin gelişim sürecini yansıtan en önemli faktörlerden birisi ilgili ekonominin büyüme dinamiklerini ortaya koyan Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve Kişi Başına Düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (KBGSYİH)'dir. Türkiye ekonomisinin 1992-2001 ve 2002-2011 dönemindeki büyüme performansını gösterebilmek için hazırlanan Tablo 1, ilgili zaman dilimindeki reel GSYİH ve reel KBGSYİH değerlerini yansıtmaktadır.

Tablo 1: Reel GSYİH ve Reel KBGSYİH Değerleri

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
RGSYİH	54.052	58.399	55.213	59.183	63.630	68.097	70.203	67.841	72.436	68.309
RKBGSYİH	990	1.053	979	1.030	1.081	1.142	1.123	1.070	1.127	1.048
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
RGSYİH	72.520	76.338	83.486	90.500	96.738	101.255	101.922	97.003	105.886	114.889
RKBGSYİH	1.098	1.141	1.232	1.319	1.394	1.442	1.433	1.346	1.450	1.537

Kaynak: IMF'nin resmi internet sitesinden elde edilmiştir: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/weorept.aspx?sy=1992&ey=2011&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=186&s=NGDP_R%2CNGDPRPC&grp=0&a=&pr.x=58&pr.y=15

Not: Reel GSYİH rakamları milyon TL olacak şekilde kısaltılmıştır. Reel değerlerin oluşturulmasında 1998 yılı baz olarak alınmıştır.

Türkiye ekonomisinde iktisadi büyüme performansını yansıtan reel GSYİH değerleri ilk dönem itibarıyla 2000 yılında ve ikinci dönem itibarıyla 2011 yılında zirve seviyesine ulaşarak sırasıyla 72,4 ve 114,8 milyar TL olmuştur. İlk dönemde gerek iç ve gerekse de dış kaynaklı olarak yaşanan derin kriz yıllarına bağlı olarak dalgalı bir seyir izleyen reel GSYİH rakamları 1992 yılından 2001'e %26,4 oranında artmıştır. İkinci dönem itibarıyla nispeten daha stabil bir kimliğe bürünen ulusal hasıla, Küresel Finansal Kriz'in en yoğun olarak yaşandığı 2009 yılı hariç olmak üzere istikrarlı bir artış trendi sergilemiş ve 2002'den 2011'e %58,4 artış göstermiştir. Benzer eğilimler reel KBGSYİH rakamlarına da yansımıştır. İlk dönemde reel GSYİH değerinden farklı olarak en yüksek seviyesine 1997 yılında 1.142 TL ile ulaşan reel KBGSYİH, 1992 yılından 2001'e %5,85 oranında artmıştır. İkinci dönemde ise reel GSYİH'ye benzer bir ivme sergileyen reel KBGSYİH, 2008 ve 2009 yılları hariç olmak üzere sürekli artış trendi içinde olmuş, en yüksek değerine 1.537 TL ile 2011 yılında ulaşmış ve 2002'den 2011'e %39,9 oranında artmıştır. Elde edilen bu sonuçlar 1992-2001 dönemine kıyasla 2002-2011 yılları arasında yüksek oranlı bir büyüme dinamizminin yakalandığını göstermektedir.

Bir iktisadi sistemin gelişmişliği hakkında gerekli bilgileri sağlayan bir başka kıstas, enflasyon oranlarıdır. Ulusal paranın satın alma gücünü, faiz oranlarını, döviz kurlarını, dış ticaret düzeylerini, rekabet edebilme gücünü, tasarruf yaratabilme kapasitesini ve buna bağlı olarak da sermaye birikim süreçlerini belirleyen enflasyon oranları bir ülke için en önemli göstergelerden birisini oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında dikkate alınan iki dönem itibarıyla Tüketici Fiyat Endeksi bazında enflasyon oranlarındaki değişime Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Enflasyon Oranları (TÜFE)

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
TÜFE	70,0	66,1	104,5	89,5	80,2	85,6	84,7	64,8	55,0	54,2
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
TÜFE	45,1	25,3	8,5	8,1	9,5	8,7	10,4	6,2	8,5	10,4

Kaynak: IMF'nin resmi internet sitesinden elde edilmiştir: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/weorept.aspx?sy=1992&ey=2011&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=186&s=PCPIPCH&grp=0&a=&pr.x=48&pr.y=11>

Ekonomi üzerinde önemli etkiler yaratabilen enflasyon oranları ilk dönem itibarıyla 1994 yılı hariç olmak üzere iki haneli rakamlarda seyretmiş ve en yüksek değerine %104,5 oranı ile 1994 yılında ulaşmıştır. Hem iç ve hem de dış piyasalarda hakim olan olumsuz konjonktür nedeniyle genel olarak yüksek oranlara ulaşan enflasyon rakamları en düşük değeri olan %54,2'ye 2001 yılında düşmüştür. Gerek dünya piyasalarındaki elverişli hava ve gerekse de IMF bünyesinde yürütülen GEGP ile etkin makroekonomik politika uygulamalarına bağlı olarak 2002 yılından itibaren düşüş trendi içine giren enflasyon oranları 2004 yılı itibarıyla tek haneli rakamlara indirilebilmiş ve en düşük seviyesi olan %6,2'ye 2009 yılında ulaşmıştır. 2011 yılında kriz sürecini atlatan dünya piyasalarındaki pozitif konjonktürün de etkisiyle yeniden iki haneye dönen enflasyon oranları %10,4 ile dönemi kapatmıştır. Ulaşılan bu sonuçlar, enflasyon oranlarının düşürülmesi konusunda 2001 sonrası dönemde optimum politikaların uygulandığını ve enflasyonla mücadele önemli adımlar atıldığını göstermektedir.

Döviz kurları; bir ülkedeki dış ticaret hacminin, faiz oranlarının, enflasyon düzeyinin, yabancı sermaye birikiminin, ulusal paranın değerinin korunması ile fonksiyonlarının yerine getirilmesinin, dolarizasyon olgusunun ve ödemeler bilançosu ile cari işlem dengesinin belirlenmesinde önemli etkilere sahip olan değişkenlerin başında gelmektedir. Uygulanan makro iktisadi politikalara bağlı olarak ifade edilen ekonomik göstergeleri çeşitli mekanizmalar yardımıyla etkileyen döviz kurlarının dönem sonu itibarıyla Türkiye ekonomisindeki gelişim seyri Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Dönem Sonu İtibarıyla ABD Doları Bazında Döviz Kurları (TL Dönüşümü Yapılmış)

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
DK	0,006	0,011	0,029	0,045	0,081	0,152	0,262	0,422	0,626	1,231
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
DK	1,513	1,500	1,429	1,347	1,438	1,307	1,299	1,554	1,507	1,678

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin resmi internet sitesinden elde edilmiştir: <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>

Not: 2005 yılı ile birlikte TL'den altı sıfır atıldığı için 2005 yılına kadar olan değerler milyon TL olacak şekilde değerlendirilmelidir.

1992-2001 periyodunda gerek iç ve gerekse de dış konjonktüre bağlı olarak dolar karşısındaki değeri sürekli olarak düşen ulusal para 2001 yılına gelindiğinde 1,231 TL'ye kadar düşmüştür. 2001 yılında kurun dalgalanmaya bırakılması ve 2002 yılından itibaren uygulanan istikrar tedbirleri ile GEGP kapsamında genel olarak

yüksek faiz-düşük kur politikasının öngördüğü şekilde düzenlemelere gidilmiş ve bu kapsamda döviz kuru düşmeye ya da bir diğer ifadeyle ulusal para döviz karşısında değerlenmeye başlamıştır. 2008 yılında en düşük seviyesi olan 1,299 TL'ye kadar gerileyen döviz kuru, ucuz ithalat nedeniyle cari açık probleminin kendisini fazlasıyla hissettirmeye başlamasına paralel olarak çeşitli politika önlemleri kapsamında yükseltilmeye çalışılmış ve yüksek faiz politikası gevşetilmiştir. Bu tarihten itibaren uluslararası piyasalarda yeniden gerçek değerine ulaşan ulusal para 2011 yılında 1,678 TL'ye kadar yükselmiştir. 2002-2011 periyodunda çok fazla dalgalanma göstermeyen döviz kurları, geleceğe ilişkin beklentilerin istikrarlı bir şekilde planlanması imkânını ortaya çıkarmış ve böylece etkin makroekonomik politikaların uygulanmasına zemin hazırlamıştır.

Adam Smith tarafından temeli atılan klasik liberalizmin ortaya koyduğu en önemli olgulardan birisi sağlanan serbest dış ticaret ile birlikte her ülkenin refahının artacağı olmuştur. Bir ülke ekonomisi için reel piyasaların canlandırılması ve etkin işleyişinin tesis edilmesi anlamına gelen dış ticaret, laissez faire-laissez passer görüşü ile birleşerek iktisadi büyümeye artan bir ivme kazandırmaktadır. Bu bağlamda Tablo 4, Türkiye ekonomisindeki çeşitli dış ticaret göstergelerini yansıtmaktadır.

Tablo 4: Dış Ticaret Değerleri

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İHRACAT	14.714	15.345	18.105	21.637	23.224	26.261	26.973	26.987	27.774	31.334
İTHALAT	22.871	29.428	23.270	35.709	43.626	48.558	45.921	40.671	54.502	41.399
DA	17,6	18,5	23,7	25,1	31,0	31,6	28,3	28,1	32,1	38,5
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İHRACAT	36.059	47.252	63.167	73.476	85.534	107.271	132.027	102.142	113.883	134.906
İTHALAT	51.553	69.339	97.539	116.774	139.576	170.062	201.963	140.928	185.544	240.841
DA	39,8	39,5	42,2	40,2	44,0	43,7	45,8	40,2	41,4	48,5

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin resmi internet sitelerinden elde edilmiştir: <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2007/01/tv.11.xls> ve <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2007/01/tv.2.xls>

Not: İhracat ve ithalat rakamları milyon dolar olacak şekilde kısaltılmıştır. DA, dışa açıklık düzeyini temsil etmekte ve yüzde değerler olarak gösterilmektedir. DA değerleri dış ticaret hacminin (ihracat+ithalat) GSYİH içindeki düzeyini ifade etmektedir.

1992-2001 döneminde ihracat değerleri istikrarlı bir artış trendi içinde olmasına karşın aynı durum ithalat değerlerinde kendisini gösterememiş ve dalgalı bir seyir söz konusu olmuştur. İlk dönem itibarıyla ihracat değeri 2001 yılında 31,3 milyar dolar ile maksimum değerine ulaşmış, ithalat ise 54,5 milyar dolar ile 2000 yılında zirve değerini görmüştür. Söz konusu zirve değerleri paralelinde dışa açıklık oranları da 2000 ve 2001 yılında en yüksek değerlerine ulaşarak sırasıyla %32,1 ve %38,5 olmuştur. İlgili dönemde ihracat %112,9, ithalat %81 ve dışa açıklık değeri de %20,9 oranında artmıştır. 2001 sonrası dönemde ise Küresel Kriz'in en yoğun olarak yaşandığı 2009 yılına kadar hem ihracat ve hem de ithalat değerleri istisnasız bir artış trendi içerisine girmiş ve bu artış trendi 2009 yılındaki kırılmadan sonra da etkisini hissettirmiştir. İkinci dönem itibarıyla ihracat, ithalat ve dışa açıklık değerlerinde zirve seviyesine 2011 yılında ulaşılmış ve ilgili değerler sırasıyla 134,9 milyar dolar, 240,8 milyar dolar ve %48,5 olarak gerçekleşmiştir. İfade edilen

dönemde ihracat %274,1, ithalat %367,1 ve dışa açıklık da %8,7 oranında artmıştır. Her iki zaman diliminde de dış ticaret dengesi sürekli olarak açık vermiş, ilk dönem itibarıyla bu açık en yüksek değerine 26,7 milyar dolar ile 2000 yılında ve ikinci dönemde ise 105,9 milyar dolar ile 2011 yılında ulaşmıştır.

Bir ekonomide kısa ve uzun dönemli makroiktisadi göstergeler üzerinde istikrarın sağlanmasında temel belirleyici faktörler; cari açıklar, bütçe açıkları ve tasarruf-yatırım dengesizliği biçiminde de ifade edilen tasarruf açıklarıdır. Adı geçen değişkenlerde meydana gelen değişimler tüm iktisadi dengeleri değiştirmekte ve ekonominin stabil yapısı üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Çalışma kapsamında dikkate alınan her iki dönem itibarıyla Türkiye ekonomisindeki cari denge, bütçe dengesi ve tasarruf-yatırım dengesinin GSYİH içindeki payları Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: Cari Denge, Bütçe Dengesi ve Tasarruf-Yatırım Dengesi

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
CD	-0,456	-3,207	0,285	-2,376	-0,999	-1,034	0,800	-0,370	-3,723	1,923
BD	-4,3	-6,7	-3,9	-4,0	-8,3	-7,6	-5,5	-8,7	-7,8	-12,0
TD	-5,7	-6,1	-2,8	-2,9	-5,1	-4,2	-6,6	-10,0	-8,6	-11,2
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
CD	-0,270	-2,478	-3,679	-4,599	-6,083	-5,902	-5,744	-2,272	-5,214	-10,252
BD	-11,2	-8,8	-5,4	-1,3	-0,6	-1,6	-1,8	-5,5	-3,6	-1,3
TD	-9,8	-7,8	-4,2	-1,2	0,6	-1,5	-2,5	-5,3	-2,4	-0,4

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı ve IMF’nin resmi internet sitelerinden elde edilmiştir. http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/weorept.aspx?sy=1992&ey=2011&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=186&s=BCA_NGDPD&grp=0&a=&pr.x=69&pr.y=10

Not: CD, BD ve TD sırasıyla Cari Denge, Bütçe Dengesi ve Tasarruf Dengesi’ni ifade etmekte ve GSYİH’nin içindeki paylarını yüzde değerler olarak temsil etmektedir.

Tablo 5 incelendiğinde 1994, 1998 ve 2001 yılları hariç olmak üzere sürekli olarak cari açık problemi ile karşılaşmış, ilk dönem itibarıyla en yüksek cari açık düzeyi %3,7 ile 2000 yılında ve ikinci dönemde ise %10,2 ile 2011 yılında gerçekleşmiştir. Bu durum, 2001 sonrası dönemde her ne kadar cari açığın sürdürülebilir bir boyuttan uzaklaştığını ve olası bir ekonomik krizin gerçekleşebilme olasılığını yansıtırsa da ihracatta ürün ve pazar çeşitliliğinin artırılması, ülke ekonomisi için gerekli olan ara ve yatırım malları ithalatına yönelik politikalar nedeniyle etkin dış ticaret politikalarının uygulanması, yerli tasarruf hacminin nispi olarak genişletilebilme çabalarının yanısıra yabancı tasarrufların da artan düzeylerde ülkeye çekilmesi, para ve maliye politikalarının optimum seviyeye ulaştırılması ve dünya konjonktüründe yaşanan gelişmeler dolayısıyla 2012 yılında cari açık düzeyi %7,4’e kadar düşürülebilmektedir. Bütçe ve tasarruf açıkları dikkate alındığında ise 2006 yılındaki tasarruf fazlası hariç olmak üzere her iki dönemde de bütçe ile tasarruf açıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. İlk dönemde %12 ile 2001 yılında rekor düzeye ulaşan bütçe açığı, ikinci dönem itibarıyla en yüksek seviyesine %11,2 ile 2002 yılında ulaşmış ve bu yıldan itibaren tek haneli rakamlara indirilebilmiştir. İlk dönemde en yüksek değerine %11,2 ile 2001 yılındaki ekonomik krize bağlı olarak ulaşan tasarruf açığı, ikinci dönemde %9,8 ile 2002 yılında dip değerini görmüştür. Bu sonuçlar Türkiye ekonomisinde her üç açığın da

benzer bir eğilime sahip olduğunu ve dolayısıyla da ikiz açıkların ötesinde üçüz açık hipotezinin geçerli olabileceğini yansıtmaktadır. Hâlihazırda, Türkiye ekonomisinde üçüz açık hipotezinin geçerli olup olmadığını Sınır Testi Analizi (ARDL) ile sınanan Akıncı ve Yılmaz (2012), tasarruf açıklarının bütçe açıklarını tetiklediğini ve bu durumun da cari açık ile sonuçlandığını ortaya koymuştur.¹ Maastricht Kriterleri'nden bir tanesi olan ve bütçe açığının GSYİH'ye oranı %3'ü geçemez şeklinde ifade edilen göstergeye ilk dönem itibarıyla hiç ulaşamaması ve ikinci dönemde ise sadece birkaç yıl için bu hedefin yakalanabilmesi bu konuda çok etkin politikaların uygulanmadığını ortaya koymaktadır.

Bir ekonominin gerek iç ve gerekse de dış borçluluk düzeyi, söz konusu ekonomideki faiz ve enflasyon oranları ile döviz kurlarındaki değişimleri açıklayan temel dinamikleri oluşturmaktadır. Bunun yanısıra yapılacak olan tasarruf düzeyi ile sermaye birikimi ve yatırım kapasitesinin de belirlenmesindeki temel rolleri üstlenen borçluluk seviyesi, iktisadi büyüme sürecinin gelecek dönemlerde göstereceği ivmeyi de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Tablo 6, Türkiye ekonomisindeki iç ve dış borç düzeyinin GSYİH içindeki paylarını yansıtmaktadır.

Tablo 6: İç Borç Stoku/GSYİH ve Dış Borç Stoku/GSYİH

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İBS/GSYİH	17,6	17,9	20,6	17,3	21,0	21,4	21,9	29,3	29,0	69,2
DBS/GSYİH	36,1	38,6	52,0	44,4	44,7	45,3	36,4	41,3	44,5	59,1
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İBS/GSYİH	55,2	54,5	52,3	50,3	44,7	30,3	28,9	34,9	32,1	28,5
DBS/GSYİH	56,8	47,9	40,9	35,9	39,9	40,4	40,1	45,8	41,4	40,1

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı ve Dünya Bankasının resmi internet sitelerinden elde edilmiştir: <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2007/01/tvi.10.xls> ve <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>

Not: İBS ve DBS sırasıyla İç Borç Stoku ve Dış Borç Stoku'nu ifade etmekte ve GSYİH içindeki paylarını yüzde değerler olarak göstermektedir.

2001 yılına kadar %29,3 ile en yüksek seviyesine 1999 yılında ulaşan iç borç stoku, 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz ile birlikte %69,2 düzeyine yükselmiştir. 2002 yılındaki %55,2 seviyesinde ikinci dönem itibarıyla zirve değerine ulaşan iç borç stoku, Küresel Finansal Kriz'in en yoğun olarak yaşandığı 2009 yılına kadar istikrarlı bir düşüş trendi içine girmiştir. 2009 yılında %34,9 seviyesine yükselen iç borç stokunun GSYİH içindeki payı bu tarihten itibaren yeniden düşme eğilimi içine girmiş ve en düşük değerine %28,5 ile 2011 yılında ulaşmıştır. Benzer şekilde dış borç stoku, ilk dönem itibarıyla en yüksek değerine %59,1 ile ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında ulaşmıştır. İkinci dönemde %56,8 ile zirve değerine 2002 yılında ulaşan dış borç stoku, azalma eğilimi göstermekle birlikte dalgalı bir seyir izlemiş ve 2002 yılından sonra en yüksek seviyesine 2009 yılında %45,8 ile ulaşmıştır. 2002-2011 periyodunda dip değerini %35,9 ile 2005 yılında gören dış borç stokunun trend seyri ilk dönem ile paralellik arz etmiştir.

¹Bu çalışma hakkında daha fazla bilgi için bkz. Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2012), "Validity of the Triple Deficit Hypothesis in Turkey: Bounds Test Approach", *ISE Review*, 13(50), 1-27.

Konsolide Bütçe İdareleri olarak adlandırılan genel ve katma bütçeli idarelerin alt bütçelerinin toplamı şeklinde ifade edilen Konsolide Bütçe, Cumhurbaşkanlığından başlayarak devletin tüm gelir ve gider kalemlerinin gösterildiği bilanço yapıdadır. Belirli bir dönemde elde edilen gelirler² ile yapılan harcamaların³ gösterildiği Konsolide Bütçe, mali dönem içindeki faaliyetler dolayısıyla ortaya çıkan gelir-gider farkını da yansıtmaktadır. Tablo 7, Türkiye ekonomisinde her iki dönem itibarıyla Konsolide Bütçe gelir ve giderleri ile bunların GSYİH içindeki paylarını göstermektedir.

Tablo 7: Konsolide Bütçe Gelir ve Giderleri ile GSYİH İçindeki Payları

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
GELİR	0,174	0,351	0,745	1,394	2,702	5,750	11,706	18,809	33,244	51,334
PAY	11,9	13,2	14,3	13,4	13,6	14,8	16,7	18,0	19,9	21,4
GİDER	0,221	0,485	0,897	1,710	3,940	7,990	15,601	28,093	46,970	81,175
PAY	15,1	18,2	17,3	16,4	19,8	20,6	22,2	26,9	28,2	33,8
FARK	-0,047	-0,134	-0,152	-0,316	-1,238	-2,240	-3,895	-9,284	-13,726	-29,841
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
GELİR	75,530	100,250	120,269	148,362	171,014	188,964	206,631	211,936	246,459	295,862
PAY	21,6	22,0	21,5	22,9	22,5	22,4	21,7	22,2	22,3	22,8
GİDER	117,224	140,454	150,569	156,479	175,657	202,672	224,063	264,697	286,540	313,302
PAY	33,4	30,9	26,9	24,1	23,2	24,0	23,6	27,8	26,0	24,2
FARK	-41,694	-40,204	-30,300	-8,117	-4,643	-13,708	-17,432	-52,761	-40,081	-17,440

Kaynak: Kalkınma Bakanlığının resmi internet sitesinden elde edilmiştir: http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2013/01/B-6/1-KB-MYB_Baslangic.xls

Not: Gelir ve giderler milyar TL olacak şekilde kısaltılmıştır. Pay, gelir ve giderlerin GSYİH içindeki değerlerini göstermekte olup, yüzde değerler şeklinde ifade edilmiştir. Fark, ilgili dönemdeki gelir-gider farkını yansıtmaktadır.

Tablo 7 incelendiğinde hem ilk dönem ve hem de ikinci dönem itibarıyla elde edilen gelirlere kıyasla yapılan giderlerin daha yüksek olduğu görülmektedir. 1992-2001 yılları arasında en yüksek gelir ve gider düzeylerine 2001 yılında ulaşılmış olup, bu değerler sırasıyla 51,3 ve 81,1 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu zaman diliminde harcamalardaki artış, gelirlerdeki artışa kıyasla daha yüksek olmuştur. İlk dönem itibarıyla en yüksek gelir ve giderlerinin 2001 yılında elde edilmesi paralelinde bütçe açığı da ifade edilen yılda zirve değerine ulaşmış ve 29,8 milyar TL'ye yükselmiştir. 2002-2011 döneminde ise 2007 yılına kadar gelirlerde meydana gelen artış, giderlerde meydana gelen artışa kıyasla daha fazla olmuş ve 2006 yılında bütçe açığı 4,6 milyar TL ile en düşük değerini görmüştür. Dolayısıyla 2002-2006 yılları arasında denk bütçe hedefi için önemli adımlar atıldığını söylemek mümkündür. 2007-2009 yılları arasında ise yeniden giderlerdeki artış düzeyi gelirlere kıyasla yükselmiş ve 2010 yılında bütçe açığı 40 milyar TL'ye ulaşmıştır. 2011 yılına gelindiğinde ise giderler nispeten daraltılmış ve bütçe açığı 17,4 milyar TL'ye kadar çekilebilmiştir. İkinci dönem itibarıyla en yüksek gelir ve harcama

²Konsolide Bütçe gelirleri; dolaylı-dolaysız vergi gelirleri, vergi dışı normal gelirler, özel gelirler, fonlar, faaliyet konusu işlemler nedeniyle elde edilen gelirler ve iç borç gelirlerinden oluşmaktadır.

³Konsolide Bütçe giderleri; cari harcamalar ile yatırım ve transfer harcamaları olmak üzere üç gruptan oluşur.

düzeylerine 2011 yılında ulaşılmış olup, bu değerler sırasıyla 295,8 ve 313,3 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Genel itibarıyla sınırlı bir üretim faktörü olan sermaye, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm ekonomilerin ihtiyaç duyduğu bir kaynaktır. Kendisi için maksimum getiriye sağlamaya çalışan sermaye; kalkınma süreçlerini başarıyla sürdürmek isteyen gelişmekte olan ülkeler için gerekli olan finansman kaynağını sağlaması, yurtiçi tasarruf yetersizliğini gidermesi, döviz kıtlığını ortadan kaldırması ve teknoloji gelişimini sağlaması nedeniyle optimum bir kaynak niteliği taşımaktadır. Söz konusu sermaye kaynağının önemli bir bileşeni oluşturan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), özellikle gelişmekte olan ülkeler için ifade edilen eksiklikleri gideren temel bir faktördür. Bu kapsamda Tablo 8, Türkiye ekonomisindeki net doğrudan yabancı yatırımlar ile bu yatırımların GSYİH içindeki paylarını göstermektedir.

Tablo 8: Net DYY ve GSYİH İçindeki Payı

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
DYY	0,844	0,636	0,608	0,885	0,722	0,805	0,940	0,783	0,982	3,352
PAY	0,003	0,002	0,003	0,003	0,002	0,003	0,003	0,003	0,003	0,017
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
DYY	0,566	0,688	1,092	8,134	16,982	18,394	14,712	6,170	6,380	13,866
PAY	0,002	0,002	0,002	0,016	0,032	0,028	0,020	0,010	0,008	0,017

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD)'nın resmi internet sitelerinden elde edilmiştir: <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2010/02/tv.22.xls>

Not: DYY değerleri milyar dolar olacak şekilde kısaltılmıştır. Pay ifadesi, DYY'lerin GSYİH içindeki paylarını göstermekte ve yüzde değerler olarak ifade edilmektedir.

1992-2001 döneminde dalgalı bir yapı sergileyen DYY'ler en yüksek değerine 2001 yılında ulaşmış ve 3,3 milyar dolar olmuştur. Söz konusu bu zirve değeri, kendisini GSYİH içindeki oranda da göstermiş ve %1,7'lik bir pay gerçekleştirmiştir. İlk dönemdeki diğer yıllarla karşılaştırıldığında nispeten yüksek olarak değerlendirilebilen bu değer, aslında DYY'lerin ülkeye çekilmesi konusunda gerekli adımların atılmadığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde DYY'ler 2001 yılındaki istisnai dönemi çıkarıldığında %16,3'lük bir artış sergilemiştir. 2002-2011 döneminde ise gerek ekonomik ve gerekse de politik istikrara bağlı olarak 2008 yılına kadar sürekli bir artış trendi içinde olan DYY'ler en yüksek değerine 18,3 milyar dolar ile 2007 yılında ulaşmıştır. Küresel Kriz'in en yoğun olarak hissedildiği 2008 ve 2009 yıllarında düşme eğilimi içerisine giren DYY'ler 2009 yılında 6,1 milyar dolara kadar gerilemiş ve bu yıldan itibaren yeniden artış trendine girerek 2011 yılında 13,8 milyar dolar olmuştur. İkinci dönem itibarıyla GSYİH içindeki payı 2006 yılında %3,2 ile maksimuma ulaşan DYY'leri ülke ekonomisine yönlendirmek için geniş kapsamlı politikaların uygulanması gerekliliği açıktır.

Bir ekonomideki istihdam ve işsizlik düzeyleri, mevcut emek gücünün kullanım kapasitesini yansıması bakımından oldukça önemli bir göstergedir. İktisadi büyüme düzeyindeki artışlara paralel olarak yükselmesi beklenen istihdam ile düşmesi beklenen işsizlik oranları; toplam üretim kapasitesinin ne kadarının kullanıldığının gösterilmesi, cari yatırım düzeyi ile gelecek dönemlerde yapılması beklenen yatırım

kapasitesinin belirlenmesi ve sermaye birikim sürecinin sağlanabilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Büyüme sürecine eşlik edemeyen süreç iktisat literatüründe “işsiz büyüme” olarak adlandırılmakta ve etkin politika tedbirlerinin ivedilikle uygulanmamasına bağlı olarak gittikçe derinleşen bir sorun olarak kendisini gösterebilmektedir. Bu bağlamda Tablo 9, Türkiye ekonomisindeki istihdam ve işsizlik rakamlarını yansıtmaktadır.

Tablo 9: İstihdam ve İşsizlik Rakamları ile Yüzde Değerleri

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İSTİHDAM	19.459	18.499	20.006	20.586	21.194	21.204	21.778	22.048	21.581	21.524
YÜZDE	51,2	47,5	50,0	49,9	50,2	48,9	49,1	48,6	46,7	46,6
İŞSİZLİK	1.805	1.814	1.870	1.700	1.502	1.551	1.606	1.829	1.497	1.967
YÜZDE	8,4	8,9	8,5	7,6	6,6	6,8	6,8	7,6	6,4	8,3
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İSTİHDAM	21.354	21.147	19.632	20.066	20.423	20.738	21.194	21.277	22.594	24.110
YÜZDE	44,4	43,2	41,3	41,5	41,5	41,5	41,7	41,2	43,0	45,0
İŞSİZLİK	2.464	2.493	2.385	2.388	2.328	2.377	2.611	3.471	3.046	2.615
YÜZDE	10,3	10,4	10,2	10,5	10,2	10,2	10,2	10,9	14,1	11,8

Kaynak: IMF ve TÜİK’in resmi internet sitelerinden elde edilmiştir:

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/weorept.aspx?sy=1992&ey=2011&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=186&s=LUR&grp=0&a=&pr.x=61&pr.y=7>

Not: İstihdam ve işsizlik rakamları 15 yaş ve üzerindeki nüfusun çalışma durumlarını göstermekte olup, bu rakamlar bin kişi olacak şekilde kısaltılmıştır.

İlk dönem itibarıyla dalgalı bir yapı içerisinde olan istihdam rakamları en yüksek seviyesine 1992 yılında %51,2 ile ulaşmış ve yirmi yıllık periyottaki zirve değerine sahip olmuştur. 1992-2001 yıllarında en düşük değerini %46,6 ile Şubat 2001 Krizi’nde gören istihdam rakamları ilgili periyotta tatminkâr olmayan bir düzeyde kalmıştır. Benzer trend işsizlik rakamlarında da kendisini göstermiştir. İlk dönem itibarıyla dalgalı bir eğilim gösteren işsizlik rakamları 1993 ve 1994 yılında zirve değerine ulaşarak sırasıyla %8,9 ve %8,5 olmuştur. 1992-1994 dönemine kıyasla 1995-2000 yılları arasında nispi olarak düşürülen işsizlik düzeyi, en düşük seviyesine 2000 yılında %6,4 ile ulaştıktan sonra 2001 Krizi ile birlikte yeniden yükselerek %8,3 ile dönemi kapatmıştır. İkinci on yıllık dönemde 2002 yılında %44,4 olan istihdam düzeyi 2009 yılına kadar nispi bir azalma trendi içerisine girmiş ve en düşük düzeyine Küresel Finansal Kriz’in yoğun olarak yaşandığı 2009 yılında %41,2 ile ulaşmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında oldukça sınırlı bir artış gösteren istihdam düzeyi sırasıyla %43 ve %45 olmuştur. İstihdam seviyesinin düşük olması paralelinde işsizlik düzeyleri de zirve noktalarına ulaşmış ve 2010 yılında %14,1’e kadar çıkmıştır. Bununla birlikte küresel krizin atlatılmaya başladığı 2011 yılında işsizlik düzeyi her ne kadar düşme eğilimi gösterse de ulaşılan %11,8’lik bir seviye, söz konusu problemin çözümü için bu konuda yoğun ekonomi politikalarının uygulanmasının zorunlu olduğunu göstermesine karşın 2012 yılı Kasım ayı itibarıyla işsizlik düzeyinin %9,4’e kadar düşürülebilmesi ve bu oranın uygulanacak ekonomi politikaları dolayısıyla tedrici olarak azaltılmaya çalışılması öngörülen hedeflerin temel basamağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte gelişmiş ülke ekonomileri dikkate alındığında işsizlik oranlarının oldukça yüksek bir seyir

izlediği ve dolayısıyla bu ülkeler dikkate alındığında olumlu bir sürecin yakalanabildiği söylenebilmektedir. İlaveten, son on yıllık dönemde yakalanan hızlı ekonomik büyüme ile birlikte istihdam olanakları da genişlemiş ve iki gösterge arasında aynı yönlü bir ilişki de söz konusu olmuştur. Özellikle sanayi ve hizmet sektörlerinde baskın olarak gözlenebilen bu yapı, tarım sektörü istihdam kapasitesinde görülen yüksek oranlı çözülme nedeniyle işsizlik oranlarının yükseldiği şeklindeki bir algının ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Ayrıca, 2005 sonrası dönemde önemli düzeyde istihdam sağlanmakla birlikte işgücüne katılım oranlarındaki hızlı artış ve işgücündeki yapısal değişiklikler ilgili durumun işsizlik oranlarına olan etkisini azaltmıştır. Dolayısıyla son on yıllık dönemde ekonomik büyüme artışlarının istihdam kapasitesini de yükselttiği söylenebilir.

Gelişmekte olan ülkelerin üretim etkinliği, özellikle sanayi sektöründeki üretim kapasitesi ile kapasite kullanım oranlarına bağlıdır. Sahip olunan kaynakların tam kapasiteye yakın bir oranda kullanılması ise reel piyasaları harekete geçirmek suretiyle iktisadi büyüme sürecine artan bir ivme kazandırabilmektedir. Tablo 10, imalat sanayi üretim endeksi ile kapasite kullanım oranlarını göstermektedir.

Tablo 10: Sanayi Üretim Endeksi ve Kapasite Kullanım Oranları

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
SÜE	100,0	108,9	99,9	83,0	89,2	101,3	101,4	97,3	103,5	93,4
KKO	76,4	79,5	73,0	79,7	79,4	80,8	79,0	73,3	76,1	71,6
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
SÜE	103,5	113,0	124,7	130,5	139,7	148,9	146,8	131,0	148,9	162,3
KKO	76,2	78,5	81,5	80,3	81,0	81,8	76,7	65,2	72,6	75,4

Kaynak: Kalkınma Bakanlığının resmi internet sitesinden elde edilmiştir: <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2013/01/B-3/1-Sanur.xls>

Not: SÜE ve KKO sırasıyla Sanayi Üretim Endeksi ve Kapasite Kullanım Oranları'nı yansıtmaktadır. DPT tarafından oluşturulan eski seride SÜE, 1992=100 olarak dikkate alınmıştır. DPT istatistiklerinde SÜE için 1997 ve 2005 yıllarında yeni bir seri oluşturulmuş ve 1997=2005=100 olacak şekilde bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu endeks değerlerinden hareketle 1997 yılından itibaren kendi hesaplamalarımız kullanılarak SÜE değerleri oluşturulmuştur.

İlk dönem itibarıyla en yüksek değerine 1993 yılında 108,9 ile ulaşan sanayi üretim endeksi 83,0 ile dip değerini gördüğü 1995 yılından sonra 1999 yılına kadar bir artış eğilimi göstermiş ve 1999 yılındaki kırılmadan sonra 2000 yılında 103,5 değerine ulaşmıştır. 2001 krizi ile birlikte azalan sanayi üretim endeksi ilgili dönemi 93,4 ile kapatmıştır. İlk dönem itibarıyla dalgalı bir yapı sergileyen kapasite kullanım oranları dip değerini 2001 yılında %71,6 ile görmüştür. 1992-2001 yılları arasında sanayi üretim endeksi %6,6, kapasite kullanım oranı ise %4,8 oranında azalmıştır. 2002-2007 yılları arasında istikrarlı bir artış eğilimi sergileyen sanayi üretim endeksi bu yıllar itibarıyla en yüksek değerine 148,9 ile 2007 yılında ulaşmıştır. Küresel krizin en yoğun olarak yaşandığı 2008 ve 2009 yıllarında yüksek oranlı düşme eğilimi sergileyen sanayi üretim endeksi sırasıyla 146,8 ve 131,0 olmuştur. Krizin atlatılması ile birlikte yeniden yükselişe geçen endeks, 2011 yılında ikinci dönem itibarıyla zirve seviyesine ulaşmış ve 162,3'e kadar yükselmiştir. Kapasite kullanım oranları ise 2005 yılındaki kırılma dönemi hariç olmak üzere

2008 yılına kadar sürekli olarak yükselmiş ve %81,8 oranı ile 2007 yılında maksimuma ulaşmıştır. Küresel krizin etkisiyle yirmi yıllık zaman dilimindeki en düşük değerini %65,2 ile 2009 yılında gören kapasite kullanım oranları bu yıldan itibaren yükselişe geçmiş ve 2011 yılında %75,4 olmuştur. İkinci dönem itibarıyla sanayi üretim endeksi %56,8 oranında artmasına karşın kapasite kullanım oranları %0,8 oranında azalmıştır. Bu sonuçlar sanayi üretimi açısından 2002-2011 döneminin 1992-2001 dönemine kıyasla daha olumlu geçtiğini göstermektedir.

2.2. Temel Finansal Göstergeler Işığında Türkiye Ekonomisi

Bir ekonomideki finansal sistemin en temel ögesi, çeşitli makroekonomik politikaların başarısını belirleyen faiz oranlarıdır. Ülkeye çekilebilecek olan yabancı tasarruf hacmini, borsa düzeyini, enflasyon oranlarını, döviz kurlarını, yurtiçi birikim sürecini, yatırım düzeyini ve tüm bu faktörlere bağlı olarak iktisadi büyüme dinamiklerini uyarabilen faiz oranları, politika yapım sürecinin önemli bir aracıdır. Bu bağlamda Tablo 11, her iki dönemdeki mevduat faiz oranları ile reel faiz oranlarını yansıtmaktadır.

Tablo 11: Mevduat Faiz Oranları ve Reel Faiz Oranları

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
MFO	74,2	74,8	95,6	92,3	93,8	96,6	95,5	46,7	45,6	62,5
RFO	3,8	9,5	10,8	-11,2	12,5	15,9	4,8	-23,8	-17,4	14,1
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
MFO	48,2	28,6	22,1	20,4	23,7	21,0	25,7	15,7	13,0	15,9
RFO	-8,4	-3,1	5,6	11,9	15,1	11,4	16,5	7,1	5,5	5,4

Kaynak: Kalkınma Bakanlığının resmi internet sitesinden elde edilmiştir: http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2013/01/B-7/13-faiz_orani.xls

Not: MFO ve RFO sırasıyla Mevduat Faiz Oranı ve Reel Faiz Oranı'nı ifade etmektedir. Reel faiz oranları, mevduat faiz oranlarından enflasyon oranının çıkarılması suretiyle elde edilmiştir. İlgili değerler yüzde ifadeler şeklinde tanımlanmıştır.

1992-2001 döneminde oldukça yüksek düzeylerde seyreden mevduat faizleri 1997 yılında %96,6 ile zirve değerine ulaştıktan sonra 2001 yılına kadar oldukça önemli sayılabilecek bir düşüş trendi içerisinde girmiş ve 2000 yılına gelindiğinde %45,6'ya kadar gerilemiştir. Şubat 2001 Krizi'nin tetiklediği olumsuz konjonktüre bağlı olarak yeniden yükselen faiz oranları, dönemi %62,5 oranında kapatmıştır. Mevduat faizlerinin zirve değerine ulaştığı 1997 yılında reel faizler de maksimum seviyesini görmüş ve %15,9 olmuştur. İlk dönemin ikinci yarısında en yüksek seviyesine 1998 yılında ulaşan enflasyon oranlarını takiben reel faizler de büyük bir düşüş içerisinde girmiş ve %4,8 olmuştur. 2001 yılına kadar devam eden bu süreçte mevduat faizlerine kıyasla enflasyon oranlarının yüksek olmasına bağlı olarak negatif reel faiz olgusu gündeme gelmiş, 1999 ve 2000 yıllarında sırası ile -%23,8 ve -%17,4 olmuştur. 2001 yılında yükselen faiz oranları ve durgunluğun getirdiği en düşük enflasyon düzeyi dolayısıyla pozitif reel faizler gündeme gelmiş ve %14,1 ile 1997 yılından sonraki en yüksek değer elde edilmiştir. 2002 yılından itibaren dalgalı bir yapı gösterse de nispeten düşme eğilimi içinde olan faiz oranları en düşük seviyesini %13 ile 2010 yılında görmüş ve dönemi %15,9 seviyesinde kapatmıştır. 2002 ve 2003 yıllarında yaşanan yüksek enflasyon ve düşürülmeye çalışılan faiz

oranları dolayısıyla negatif reel faizlerle karşılaşmış ve sırasıyla -%8,4 ve -%3,1 olmuştur. 2003 yılında itibaren sürekli pozitif olan reel faiz oranları zirve değerine %16,5 ile 2008 yılında ulaşmış ve ilgili dönem %5,4 ile kapanmıştır. Bu sonuçlar, faiz ve enflasyon konusunda ikinci dönem itibarıyla daha etkin politikaların uygulandığını ortaya koymaktadır.

Sınırlı bir üretim faktörü olan sermaye, gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm ekonomilerin ihtiyaç duyduğu bir kaynaktır. Kendisi için maksimum getiriyi sağlamaya çalışan sermaye; kalkınma süreçlerini başarıyla sürdürmek isteyen gelişmekte olan ülkeler için gerekli olan finansman kaynağını sağlaması, yurtiçi tasarruf yetersizliğini gidermesi ve döviz ktlılığını ortadan kaldırması nedeniyle optimum bir kaynak niteliği taşımaktadır. Söz konusu sermaye kaynağının önemli bir bileşenini oluşturan portföy yatırımları, özellikle gelişmekte olan ülkeler için ifade edilen eksiklikleri gideren temel bir faktördür. Bu kapsamda Tablo 12, Türkiye ekonomisindeki portföy yatırımları ile bu yatırımların GSYİH içindeki paylarını göstermektedir.

Tablo 12: Portföy Yatırımları ve GSYİH İçindeki Payı

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
PY	3,1	4,4	1,1	0,7	1,9	2,3	-5,0	4,1	1,6	-3,7
PAY	0,015	0,019	0,006	0,003	0,008	0,009	-0,019	0,017	0,006	-0,019
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
PY	1,5	3,8	9,4	14,6	11,4	2,7	-3,7	2,9	19,6	19,6
PAY	0,006	0,013	0,024	0,030	0,022	0,004	-0,005	0,005	0,027	0,027

Kaynak: Kalkınma Bakanlığının resmi internet sitesinden elde edilmiştir. <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2009/02/tv.1.xls>

Not: Portföy yatırımları milyar dolar olacak şekilde kısaltılmıştır. Pay, portföy yatırımlarının GSYİH içindeki değerini ifade etmekte olup, yüzde değerler şeklinde tanımlanmıştır.

1980'li yıllardan itibaren liberal iktisat politikalarına yönelen Türkiye ekonomisinde, döviz ktlılığını giderebilmek ve yurtiçi tasarruf açığını kapatabilmek amacıyla yabancı birikimleri ülkeye yönlendirecek politika tedbirleri uygulamaya başlanmış ve temel olarak da yüksek faiz-düşük kur uygulamalarına gidilmiştir. Günümüze kadar uygulanmaya devam eden bu ekonomi politikası ile birlikte sermaye yetersizliği giderilmeye çalışılmış, ancak ülke ekonomisi kırılgan bir yapı göstermeye başlamıştır. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlık durumunda ülkeyi anında terk etme eğiliminde olan yabancı yatırımlar mevcut krizlerin daha da derinleşmesine neden olmuştur. İfade edilen bu süreç, Tablo 12'de de rahatlıkla görülmektedir. İlk dönem itibarıyla 1993 yılında 4,4 milyar dolar ile zirve değerine ulaşan portföy yatırımları, 1998 yılına kadar stabil olmayan bir yapı göstermiş ve 1997 ile 1998 yıllarında yaşanan Güneydoğu Asya ve Rusya Krizleri ile birlikte büyük bir ivme kaybederek 1998 yılında 5 milyar dolarlık bir çıkış gerçekleşmiştir. Bu yıldan itibaren nispi bir toparlanma yaşanmış ve 1999 ile 2000 yıllarında sırasıyla 4,1 ve 1,6 milyar dolarlık portföy yatırımı yaşanmıştır. Ekonomik ve siyasi istikrarın kaybolduğu 2001 yılında 3,7 milyar dolarlık bir sermaye çıkışını takiben mevcut kriz daha da derinleşmiş ve optimum politika uygulaması şansı neredeyse kaybolmuştur. İlk dönemdeki portföy yatırımlarının GSYİH içindeki payı ise %0,4 olmuştur. 2002-2011 yılları arasında ilk döneme kıyasla daha yüksek bir portföy

yatırımı gerçekleşmiş ve bu durumun temel dayanağı sağlanan ekonomik ve siyasal istikrarın yanısıra mevzuat bazında gerçekleştirilen sınırsız serbesti olmuştur. 2002-2005 yılları arasında hızlı bir ivmeyle yükselen portföy yatırımları, 2005 yılında 14,6 milyar dolara kadar ulaşmış ve bu yıldan itibaren düşüş trendine girmiştir. 2008 Küresel Krizi'ne bağlı olarak dünya piyasalarındaki olumsuz konjonktürden dolayı ilk defa sermaye çıkışı yaşanmış ve 3,7 milyar dolara ulaşan bir kayıp söz konusu olmuştur. Finansal piyasalar kadar reel kesimi de derinden etkileyen bu kriz süreci, ülkeden çıkan sermaye ile birlikte derinliğini artırmıştır. 2008 yılından sonra yeniden artış trendi sergileyen portföy yatırımları, dönemi 19,6 milyar dolarlık zirve ile kapatmış ve bu değer dikkate alınan yirmi yıllık süreçteki maksimum düzeyi oluşturmuştur. İkinci dönem itibarıyla portföy yatırımlarının GSYİH içindeki payı, ilk dönemde %0,4 olan değere kıyasla nispeten yükselmiş ve %1,5 olmuştur.

Bir ekonomideki menkul kıymetler borsası gerek yerli ve gerekse de yabancı yatırımcıların fon ihtiyaçlarını karşılayan temel bir kurum niteliğindedir. Bu özelliğinden dolayı finansal derinliğin artmasına katkıda bulunan borsalar, ihtiyaç duyulan fonları reel piyasalara aktarmak suretiyle ekonominin büyüme dinamiklerine pozitif bir ivme kazandırmaktadırlar. Ayrıca, yatırımcıların sahip oldukları tasarruflarını menkul kıymetlere yatırarak iktisadi kalkınma sürecine yaygın ve etkin bir şekilde katılmalarını da sağlamak suretiyle finansal ve reel piyasalar arasında eşgüdüm yaratmaktadırlar. Türkiye'de organize menkul kıymetler borsasının kökenleri her ne kadar 1866 yılında kurulmuş olan "Dersaadet Tahvilat Borsası"na kadar uzansa da 1985 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) resmen kurulmuş ve 1986 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Ülke ekonomileri için sahip oldukları önem dolayısıyla Tablo13, İMKB-100 endeksinin ilgili dönemlerdeki gelişimini göstermektedir.

Tablo 13: Kapanış Fiyatına Göre İMKB-100 Endeksi Fiyat Değerleri

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İMKB-100	39.888	105.585	217.969	418.046	684.417	2.047,36	3.240,42	5.791,76	14.476,4	10.138,1
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İMKB-100	10.986,9	12.270,9	19.911,8	29.382,1	39.778,5	48.239,3	37.801,3	37.532,3	59.373,9	60.782,2

Kaynak: TCMB'nin resmi internet sitesinden elde edilmiştir: <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>

Tablo 13 incelendiğinde, her iki dönem itibarıyla İMKB-100 endeksinin oldukça istikrarlı bir yapı sergilediğini söylemek mümkündür. Bu durum, Türkiye ekonomisinde uzun yıllar boyunca uygulanan yüksek faiz-düşük kur politikasının bir sonucu şeklinde değerlendirilebilir. Özellikle son yıllarda sağlanan ekonomik ve politik istikrara bağlı olarak elde edilebilen sermaye, borsanın da istikrarlı bir yapı göstermesine neden olmuştur. En yüksek seviyesine kriz döneminin yavaş yavaş kendisini gösterdiği 2000 yılında ulaşan İMKB-100 endeksi 14 bin'e kadar ulaşmış ve 2001 Krizi'ni takiben 10 bin seviyesine kadar gerilemiştir. İlk döneme benzer bir şekilde ikinci dönemde de stabil bir yapı sergileyen borsa hacmi, 2007 yılında ulaştığı 48 bin değerinden sonra nispi bir düşüş trendi içerisine girmiş ve küresel krizin en yoğun olarak yaşandığı 2009 yılını takiben 2011 yılında ulaştığı 60 bin endeks değeri ile son yirmi yılın zirve seviyesini görmüştür.

Finansal sektörde yaratılan fonların reel piyasalara aktarılma derecesi şeklinde tanımlanabilen finansal derinlik, finansal hizmet düzeyinde meydana gelen artışları

ifade etmektedir. Finansal sektörde sağlanan derinlik ile birlikte sahip olunan tasarruflar etkin yatırım alanlarına kanalize edilmekte, sermaye birikimi sağlanmakta, mal ve finans piyasalarında işlem hacmi yükselmekte, istihdam düzeyi artmakta ve genel olarak ekonomik büyüme sürecine dinamik bir ivme kazandırılmaktadır. Çeşitli göstergeler yardımıyla ölçülebilen finansal derinliğin en önemli bileşenleri; para arzının, banka mevduatlarının ve bankacılık sektörü tarafından sağlanan yurtiçi kredilerin GSYİH içindeki paylarıdır. Bu kapsamda Tablo 14, Türkiye ekonomisinde ilgili dönemler dahilinde çeşitli finansal derinlik faktörlerini göstermektedir.

Tablo 14: Finansal Derinlik Göstergeleri

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
M2/GSYİH	27,8	25,2	31,6	32,2	36,6	37,1	28,8	39,1	34,5	45,5
YK/GSYİH	24,9	26,4	25,6	27,8	34,1	34,6	27,5	36,8	37,9	52,9
BM/GSYİH	19,4	17,9	19,8	21,5	24,4	25,5	20,5	26,5	28,2	32,1
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
M2/GSYİH	39,9	35,2	34,6	40,5	42,3	43,8	48,6	54,6	56,1	54,9
YK/GSYİH	47,5	42,8	41,4	45,6	45,8	49,3	52,5	63,0	69,6	69,4
BM/GSYİH	33,7	31,8	29,4	32,5	35,6	37,9	41,2	42,1	45,4	44,7

Kaynak: Dünya Bankası'nın resmi internet sitesinden elde edilmiştir. <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>

Not: M2, YK ve BM sırasıyla para arzının, yurtiçi kredilerin ve banka mevduatlarının GSYİH içindeki paylarını göstermekte olup, bu değerler yüzde olarak ifade edilmektedir. Ayrıca M2, geniş anlamda para arzı olarak da ifade edilen M2 düzeyindeki para arzını yansıtmaktadır.

Tablo 14 incelendiğinde, her iki dönem itibarıyla tüm finansal derinlik göstergelerinin birbirleriyle paralellik gösterdiği görülmektedir. 1992-2001 yılları arasında en yüksek değerlerine 2001 yılında ulaşan finansal derinlik göstergeleri sırasıyla %45,5, %52,9 ve %32,1 olarak gerçekleşmiş ve kriz sürecinin hafifletilebilmesi için reel kesimin canlandırılması amacıyla para arzı, yurtiçi krediler ve banka mevduatları artırılmaya çalışılmıştır. İlk dönem itibarıyla para arzının, yurtiçi kredilerin ve banka mevduatlarının GSYİH içindeki ortalama payları ise sırasıyla %33,8, %32,8 ve %23,5 olmuştur. Bu değerler, ilk dönemde finansal derinliğin sağlanması konusunda başarılı bir politika izlenemediğini ortaya koymaktadır. 2002 yılından itibaren GEGP'nin uygulamaya başlanması ve başta bankacılık kesimi olmak üzere tüm finansal piyasaların güçlendirilmesi amacıyla alınan tedbirlere bağlı olarak finansal derinlik nispeten de olsa sağlanabilmiş ve ilgili faktörler bakımından en yüksek değerlere %56,1, %69,6 ve %45,4 ile 2010 yılından ulaşılmıştır. Her ne kadar 2011 yılında kendisini hissettirmeye başlayan Avrupa Borç Krizi nedeniyle bu değerlerde bir düşme meydana gelse de finansal piyasalar adına istikrarlı bir yapı sağlanabilmiştir. İkinci dönem itibarıyla para arzının, yurtiçi kredilerin ve banka mevduatlarının GSYİH içindeki ortalama payları sırasıyla %45,0, %52,6 ve %37,4 olmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin 1992-2011 dönemindeki gelişim seyri temel ekonomik ve finansal göstergeler yardımıyla incelenmeye çalışılmıştır. İfade edilen zaman dilimi 1992-2001 ve 2002-2011 olmak üzere iki alt döneme ayrılmış ve son yirmi yıllık süreç karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çeşitli kuruluşlardan elde edilen istatistikî bilgiler yardımıyla bir durum değerlendirmesinin yapıldığı çalışmada ilk döneme kıyasla ikinci dönemde temel ekonomik ve finansal göstergeler bazında daha önemli gelişmelerin sağlandığı görülmüştür. 2002-2011 yılları arasında reel GSYİH ile kişi başına GSYİH'de önemli artışlar sağlanmış, enflasyon oranları tek haneli düzeylere kadar indirilmiş, yabancı paralar karşısında ulusal paranın değeri nispeten daha stabil hale getirilmiş, liberal politika uygulamalarına bağlı olarak dış ticaret hacmi genişlemiş, tasarruf ve bütçe açıklarının göreceli olarak azaltılmasına bağlı olarak mali denge sağlanmaya çalışılmış, iç ve dış borç oranlarında önemli sayılabilecek düşüşler gerçekleştirilmiş, mali disiplinin sağlanmasına bağlı olarak kamusal gelirler nispeten artırılmış, her ne kadar arzulanan seviyede olmasa da doğrudan yabancı yatırım mevzuatının liberalleştirilmesine paralel olarak ülkeye çekilen sermayede önemli artışlar yaşanmış, sanayi üretim hacmi genişletilerek kapasite kullanım oranları yükseltilmiş, reel piyasa dengesini bozmayacak faiz oranları sağlanmaya çalışılmış, sermayeye daha fazla getiri imkânının sunulması dolayısıyla portföy yatırımları arzulanan seviyeye ulaşılmaya da ülkeye daha fazla çekilebilmiş ve başta bankacılık kesimi olmak üzere tüm sermaye piyasalarını ihtiva eden düzenlemelere bağlı olarak finansal derinlik artırılabilmiştir. Cari açık 2001 sonrası dönemde her ne kadar sürdürülebilir bir boyuttan uzaklaşsa da özellikle ihracatın ve iç tasarruf hacminin genişletilebilmesi yönündeki politika tedbirlerinin alınmasına bağlı olarak 2012 yılında %7,4'e kadar düşürülebilmektedir. Bu olumlu gelişmeye karşın nispeten yüksek olduğu söylenebilir cari açığın sürdürülebilir bir nitelik sergileyebilmesi için etkin politikalara ihtiyaç olduğu söylenebilir. İlaveten Maastricht Kriterleri'nden biri olan ve bütçe açığının GSYİH'ye oranı %3'ü geçemez şeklinde ifade edilen göstergeye ilk dönem itibarıyla hiç ulaşamaması ve ikinci dönemde ise sadece birkaç yıl için bu hedefin yakalanabilmesi bu konuda da optimum politikalara olan ihtiyacı yansıtmaktadır. İlaveten, ikinci on yıllık zaman diliminde işsizlik düzeyi 2011 yılında %11,8'e ve 2012 yılı Kasım ayı itibarıyla da %9,4'e kadar düşürülmüştür. Dolayısıyla bu oranın uygulanacak ekonomi politikaları ile tedrici olarak azaltılmaya çalışılması öngörülen hedeflerin temel basamağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte gelişmiş ülke ekonomileri dikkate alındığında işsizlik oranlarının oldukça yüksek bir seyir izlediği ve dolayısıyla bu ülkeler dikkate alındığında olumlu bir sürecin yakalanabildiği söylenebilmektedir.

1992-2001 dönemine kıyasla çoğu ekonomik ve finansal göstergeler bazında daha olumlu gelişmelerin sağlanması, arzulanan seviyeye gelindiği anlamına gelmemektedir. Nispeten yüksek seviyede olan cari açık sorunu, istihdamın yeterli ölçüde artırılmamasına paralel olarak her ne kadar gelişme sağlansa da gündeme gelen işsizlik olgusu, hâlâ yüksek olarak değerlendirilebilen enflasyon oranları, doğrudan yabancı yatırımlar ile portföy yatırımlarının GSYİH içindeki payının yetersizliği, yatırım düzeyinin istenilen seviyeye çıkarılmaması ve reel piyasalarda istikrarı her an değiştirebilecek göreceli yüksek faiz oranları çözülmesi gereken temel problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. 2008 Küresel Krizi'ne kadar olan

ikinci dönemde başta dünya ekonomisindeki olumlu konjoktüre bağlı olarak iç piyasalarda da alınan ve başarıyla uygulanan politikalar nedeniyle Türkiye ekonomisi nispi bir refah döngüsü içerisine girmiş ve Çin ile Hindistan'dan sonra en etkin ekonomik güç olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu sürecin devam ettirilebilmesi için ifade edilen problemler doğrultusunda para ve maliye politikalarının daha etkin olarak uygulanabilmesi ve sürdürülebilir büyüme sürecinin sağlanabilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2012), "Validity of the Triple Deficit Hypothesis in Turkey: Bounds Test Approach", *ISE Review*, 13(50), 1-27.
- Aktaş, C. (2000), "5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Programı Öncesi ve Sonrası İthalat Fonksiyonu Katsayılarının Değişip Değişmediğinin Belirlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 13-20.
- Altay, H. ve Çelebioğlu, F. (2005), "Şubat 2001 Ekonomik Krizi Sonrasında İthalat Fonksiyonunun Yapısal Değişiminin İncelenmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 43-58.
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2011), *Avrupa Birliği'nde Küresel Finansal Krize Karşı Alınan Önlemler ve Birliğin Rekabet Gücünün Arttırılmasına Yönelik Girişimler: Euro Rekabet Paketi*, http://www.abgs.gov.tr/files/EMPB/euro_plus_pact.pdf (19/12/2012)
- Bayraktar, Y. (2010), "Kasım 2000-Şubat 2001 Krizi Sonrasında Alınan Önlemlerin Borç Kompozisyonuna Yansımaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 463-80.
- Boratav, K. (2011), *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Celasun, M. (2002), "2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme", *Economic Research Center VI. International Conference in Economics*, 11-14 Eylül Ankara.
- Cihangir, M. (2005), "Finansal Krizlerin Banka Birleşmelerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat Krizleri Çerçevesinde Kronolojik Bir Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 99-116.
- Çamoğlu, S. M., Yüce, G. ve Akıncı, M. (2010), "2008 Küresel Finansal Kriz ve Türkiye: Makro Ekonomik Göstergelerin Kümeleme Yöntemi ile Analizi", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 47(546), 75-88.
- Dağdelen, İ. (2011), "Avrupa Bütünleşme Sürecinde Yunanistan'ın Borç Krizi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10(2), 1-26.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2006), *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)*, Ankara.
- Gaytancıoğlu, S. (2010), "Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye'de 1994 Krizi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 139-46.
- Gökırmak, M. (2002), "Küresel Kriz ve Politikada Güven", *Doğu-Batı*, 6(21), 233-53.
- Karabıçak, M. (2010), "Küresel Krizleri Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 251-70.

- Karagöz, K. ve Ergün, S. (2010), “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonometrik Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 169-85.
- Karlık, S. R. (2007), *Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001), *Türkiye Ekonomisi*, 12. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köse, S. (2002), “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, 119-28.
- Kurt, S. ve Berber, M. (2008), “Türkiye’de Dış Açıklık ve Ekonomik Büyüme”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(12), 57-80.
- Pamuk, Ş. (2007), “Dünyada ve Türkiye’de İktisadi Büyüme (1820-2005)”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 1(2), 3-26.
- Parasız, İ. (2003), *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Öztürk, S. ve Gövdere, B. (2010), “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 377-97.
- Susam, N. ve Bakkal, U. (2008), “Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek?”, *Maliye Dergisi*, 155, 72-88.
- Şahin, B. E. (2012), “Türkiye’de Dış Borç Sorunu ve Avrupa Borç Krizi’nin Etkileri”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 45-54.
- Şahin, H. (2009), *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, 10. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Tecer, M. (2005), *Türkiye Ekonomisi*, 2. Baskı, Ankara: TODAİE.
- Uygur, E. (2001), “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2001/1.
- Yavuz, A. (2010), “Küresel Kriz ve İstihdama Etkisi”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 58, 1-32.
- Yılmaz, D. (2008), “Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri: Nasıl Başladı, Hangi Aşamadayız?”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Bunalım Çalıştayı*, 2008/1.
- Yılmaz, A. ve Karataş, T. (2009), “Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXVII(II), 69-96.
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2012), *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri*, 1. Basım, Ankara: Nobel Akademi Yayınları.